פלפולא דאורייתא

שיעורו של הגאון רבי רפאל סויד שליט"א | ראש ישיבת תפארת שלמה

גליון מס' 150 | פרשת חיי שרה תשפ"ז

פטנטים הלכתיים בדורות האחרונים

הנה כידוע שקדו חכמי הדורות למציאת פתרונות למצבים הלכתיים שבהם ראו שיהודים נכשלים וכדומה, כדי למנוע מכשול מהציבור. ובחלק מהפתרונות יש לתמוה: הלא פתרונות אלו לכאורה היו גלויים וידועים כבר בעבר, ומדוע לא אמרו אותם? שהרי אם הפתרון פשוט, והבעיה כבר היתה קיימת, היה מקום לצפות שחכמי הדורות הקודמים כבר יציעו אותו. ויתרה מזו, אולי מזה שחז"ל לא אמרו את הפתרון מוכח שאינו נכון.

תרי"ג בעיות

וידוע מה שאמר הגר"ש שבדרון זצ"ל, שיש לנו תרי"ג מצוות, ולא כמו אלו שחושבים שיש לנו תרי"ג בעיות. והדברים נוגעים לענייננו: אין להסתכל על המצוות כעל בעיות שצריך לעקוף, ובכל דיון בפטנט הלכתי יש לזכור זאת. ועל כן נחלק את הפתרונות לכמה סוגים, ובכל סוג נראה האם שייכת הקושיא "מדוע לא עשו כן בעבר", או שאינה שייכת.

פתרונות שמצאנו כבר בחז"ל

יש פתרונות שנראים חדשים, אבל באמת כבר נזכרו בדברי חז"ל, ועליהם הקושיא נופלת מעיקרה, שהרי אינם המצאה של הדורות האחרונים.

מכירת בכורות: בריש מסכת בכורות פותחת המשנה "הלוקח עובר חמורו" וכו', והיינו שכבר בחז"ל מוזכר מצב זה. ואין כאן דבר שהתחדש רק בדורות האחרונים.

וכן לענין מכירת חמץ, מוזכר בתוספתא (פסחים פרק ב הלכה ו): "ישראל ונכרי שהיו באים בספינה, וחמץ ביד ישראל, הרי זה מוכרו לנכרי, או נותנו במתנה, וחוזר ולוקח אחר הפסח, ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה"[1]. הרי שהמכירה לנכרי מפורשת בדברי חז"ל, ואין היא המצאה חדשה, ולכן אין לשאול מדוע לא עשו כן בעבר, שהרי כבר עשו.

פתרונות למצבים שהשתנו במהלך הדורות

חכמי ישראל רצו להציל את העם ממכשול, ועל כן תיקנו תקנות להסיר מכשול. וכמו הלל הזקן שתיקן פרוזבול, מאחר שראה את העם נמנעים מלהלוות[2]. הרי שהתקנה באה בעקבות המצב: רק כשראה הלל שהעם נמנעים מלהלוות, נוצר הצורך לתקן.

וכן הפתרון של היתר עסקא וכדומה. לאחר שראו שנכשלים בריבית, מצאו פתרון. בוודאי עדיף להלוות בלי ריבית כלל, אבל זה עדיף מריבית גמורה. כלומר אין זה הדבר הרצוי מלכתחילה, אלא תשובה למצב שבו אנשים נכשלים, ולכן אין לשאול מדוע לא הציעו זאת לפני שנוצר המכשול.

וכן הפתרון של מעשר עני, שהציע הגר"י אפרתי שליט"א[3], להביא לעני במתנה על מנת להחזיר. לא עשו כן בעבר, משום שכפי שאמר הגרי"ש אלישיב זצ"ל, אמנם אין זה גזל עניים, אבל מאידך אין כאן קיום מצוות מתנות עניים. נמצא שהטעם שלא עשו כן אינו שפתרון זה נעלם מהם, אלא שיש בו חיסרון בקיום המצוה.

וכן הפתרון שעושה הגר"מ בויאר[4] שליט"א, שארבע פעמים מפריש חלה שלא מן המוקף, כדי להציל את כל מי שלא הפריש חלה. והסיבה שלא עשו זאת בעבר, כנראה משום שלא היו כל כך הרבה אנשים שנכשלו בזה. ואם כן גם כאן המצב הוא שהשתנה, ועל כן גם הפתרון נולד רק עכשיו.

פתרונות ליחידים

כמו כן פתרונות רבים נאמרו על מצב של יחיד, ועל כן פחות שייך להקשות מדוע לא תיקנו זאת, משום שאין זו תקנה במובנה הרחב, אלא פתרון לאדם יחיד. הקושיא "מדוע לא עשו כן בעבר" שייכת בעיקר בתקנה שנועדה לכלל הציבור, ואילו עצה שניתנה לאדם אחד במצבו המיוחד אינה אמורה להיות ידועה ומפורסמת בכל הדורות.

כגון הפתרון של הגר"א גנחובסקי זצ"ל, על זוג שנולד להם בן ראשון, והיה חוסר כבוד הבריות אם לא יעשו פדיון הבן. והציע להם הגר"א גנחובסקי (אגן הסהר חלק ב עמוד 487) שיעשו טקס עם ברכה, ויכוון לפטור את הבכור המבוגר ביותר בעולם שלא נפדה. הרי שהעצה נועדה למנוע מאותו זוג את הפגיעה בכבודם, ואין זו הנהגה לדורות.

בעיה שחזרה על עצמה במהלך הדורות

אכן במקרה שאותה בעיה חזרה על עצמה במהלך הדורות, ולא שמענו שעשו כן, זו אכן קושיא. כאן אי אפשר לומר שהמצב השתנה, וגם אין זה פתרון ליחיד בלבד. כפי שכתבו גדולי ישראל במכתבם בשנת תשע"ד כנגד ההצעה של זיכוי גט לאשה שבעלה 'צמח', שעומדת כנגד היתר זה העובדה שבכל הדורות היו עגונות במצב דומה, ולא כתבו היתר זה. כלומר עצם השתיקה של כל הדורות היא הטענה נגד ההיתר.

וכן לענין ממזרים, שישנו את ההיתר של הפנים יפות (בפרשת קדושים), שתולים בבעלה או בגוי, ואין כאן מקום להאריך, וראה בהרחבה בגיליון מס' 54. ובאמת הוא תמוה, שלדבריו לא מצאנו כמעט ממזרים, ובכל הפוסקים במהלך הדורות התחבטו למצוא היתר לפסולי חיתון, ולא כתבו סברות אלו. וכאן אין זה פטנט אלא סברא להתיר, שלא השתנתה במהלך הדורות, והקושי חזק במיוחד, שהרי סברא זו היתה יכולה להיאמר בכל דור, ואין לתלות את השתיקה בשינוי המצב.

לעומת זאת לענין גט מהרש"ם, דהיינו ההצעה שהציע המהרש"ם (חלק א סימן ט) להציל אנשים מממזרות על ידי הפקעת קידושין, כגון שישלח גט ויבטל שלא בפניו, אין להקשות מדוע לא עשו כן בעבר, משני טעמים. א. בתוספות (גיטין לג.) לפי התירוץ הראשון מבואר שאכן אפשר לעשות כן, על כל פנים לדעה אחת בגמרא שם. נמצא שאין זה דבר שלא נשמע בדורות הקודמים.

ב. לא תמיד הצעה זו מעשית כל כך, מכמה טעמים, ואין כאן מקום להאריך. וממילא אין ראיה מכך שלא נהגו לעשות כן.

טכנולוגיה

כמובן שכל הפתרונות שבנויים על בסיס טכנולוגי, כגון פיקוח מצלמות למניעת חלב עכו"ם וכדומה, בוודאי שאין מה להקשות עליהם, שהרי מדובר בדברים חדשים שלא היו קודם[5]. בסוג זה הקושיא אינה מתחילה כלל, שהרי

---

[1] והפתרון שהנהיג מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל לעשות מכירת י"ג, כדי לפטור מבדיקת מקומות הנמכרים לגוי, הסיבה שזה לא הונהג קודם לכן, אפשר משום שאז לא מכרו אזורים שלמים, אלא מוצרים מסוימים.

[2] ולכאורה צריך עיון מדוע הוצרך לתקן זאת, הלא היה אפשר למנוע מכשול על ידי מסירת שטרות לבית דין. ופרוזבול ומסירת שטרות לבית דין אינם פעולה זהה, לדעת התוספות (מכות ג:). והביאור הוא שהלל תיקן שמספיק לעשות פרוזבול, ואז ייחשב כאילו מסר שטרותיו לבית דין.

[3] ראה גיליון מס' 35 בהרחבה.

[4] ראה גיליון מס' 43 בהרחבה.

[5] והסיבה שבטכנולוגיה אנו רואים התפתחות, ואילו בדברים אחרים יש ירידה, משום שבטכנולוגיה כל דור בנוי על ההמצאות של הדור הקודם, מה שאין כן בדברים

אי אפשר לשאול מדוע לא השתמשו בעבר בכלי שעדיין לא היה בעולם.

רוח ההלכה

ובאופן כללי יש לדעת שישנו חילוק יסודי בין הפתרונות ההלכתיים. לא די לשאול האם הפתרון מועיל, אלא יש לשאול גם מה הוא עושה לרוח הדבר.
א. יש דבר שמחזק את היהדות או להיפך. כגון שכר שבת בהבלעה לחזנים וכדומה הוא דבר שמוסיף אידישקייט, ואילו קלנועית שבת מוזילה את השבת.
ב. יש דברים שעניינם הוא בפעולה, ויש דברים שעניינם הוא בתוצאה. כגון מכירת חמץ, שעניינה הוא שלא יהיה חמץ, ואילו שביעית עניינה הוא "ושבתה הארץ". לכן אין לדמות פתרון לפתרון: במכירת חמץ התוצאה מושגת, שהרי אין לו חמץ, ואילו בשביעית יש לבדוק האם הפתרון מקיים את העיקר, שהארץ תשבות.

שבת היא לא עגונה

וכבר אמר מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בנוגע לפתרונות טכנולוגיים שונים, שהשבת היא לא עגונה. כלומר אצל עגונה מחפשים כל צד להקל, ואילו בשבת אין אותו צורך לחפש היתר לכל דבר חדש. ועל כן המדיניות של "משמרת השבת" היא שלא להתיר מוצר טכנולוגי שלא השתמשו בו עד עתה, אלא רק מוצר שהשתמשו בו, וכעת נוצרה בו בעיה, שאז עוקפים את הבעיה. והטעם, משום פרצה בחומות השבת.

פתרונות שעליהם עדיין קשה

ועתה נביא כמה פתרונות שלא נכנסים לסוגים הקודמים, ולכן הקושיא עליהם במקומה עומדת: הבעיה אינה חדשה, אינה של יחיד, והפתרון אינו טכנולוגי.
ראה בספר חבצלת השרון (דברים עמוד י) שכתב בשם הגר"ח קנייבסקי זצ"ל והגרי"י פישר זצ"ל, שמי שאמר "ברוך אתה ה' אלוקינו", אינו צריך לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", אלא יכול לומר "ה' אלוקינו דיבר אלינו בחורב לאמר".

וכאן יש לתמוה, שהרי בכל הדורות כשבירכו ברכה לבטלה בטעות, אמרו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ומדוע לא עשו פתרון זה? בעיה זו הרי מצויה בכל דור, ואין כאן שום דבר חדש. ובפרט שיש מקום לומר שמכיון שאמר בתחילה "ברוך אתה", הרי זה גרוע יותר, ואינו דומה ל"ברוך אתה ה' למדני חוקיך", שזהו פסוק שלם, וצריך עיון.
וכן ההצעה של "תורת הקרבנות" לעשות מנוי לקרבן פסח, על בהמה ללא מום. הרי אין לומר שהמשיח יביא בהמות ללא מום, שהרי מובא בגמרא (בכורות נא:) "ונישדי מומא בכולא עדרא", ומתרצת "מהרה יבנה בית המקדש, ובעינן קרבנות להקרבה וליכא". כלומר חוששים שלא יהיו בהמות ראויות להקרבה כשיבנה בית המקדש. וכמה מגדולי ישראל הצטרפו לזה, ובראשם מרן הגר"ח קנייבסקי זצ"ל. וצריך עיון מדוע גדולי הדור הקודם, שכבר אז היתה הבעיה של החור באוזן שעושים לבהמות, לא עשו כן. הרי הבעיה אינה חדשה, ואם הפתרון נכון, היה מקום שכבר אז יעשו אותו.
וכן לענין הפתרון של קרנות "נחדל", "נקי כפיים", וכל שום וחניכא דאית להו, שהסכימו לזה רוב הדיינים שליט"א. וטענתם שזה עדיף מהפתרון של חז"ל של צרכי רבים, לעשות בורות שיחין ומערות, משום שגם הקרן נשארת לנגזל, וגם בינתיים עושים בזה צרכי רבים. ולא מובן, אם זה אכן פתרון טוב, מדוע לא עשו כן[6]. שהרי גם בדורות הקודמים היו מי שרצו להשיב גזל ולא ידעו למי, ובכל זאת נקטו בפתרון של חז"ל.

סיכום

העולה מן הדברים, שהשאלה "מדוע לא עשו כן בעבר" אינה קושיא על כל פתרון. שכן אם המצב השתנה, כמו בפרוזבול ובהיתר עסקא, אין כאן קושיא. ואם הפתרון נאמר ליחיד, כמעט שאין מקום להקשות. ובמקום שהפתרון הוא טכנולוגי, אין מה להקשות כלל, ואם הוא כבר נזכר בחז"ל, כמו מכירת בכורות ומכירת חמץ, הקושיא נופלת מעיקרה. אבל כאשר אותה בעיה חזרה על עצמה בכל הדורות, ולא שמענו שעשו כן, הקושיא קיימת, כמו בזיכוי גט לאשה שבעלה צמח, ובפתרונות שהבאנו בסוף הדברים. ובכל פתרון יש לזכור גם את רוח ההלכה, ושיש לנו תרי"ג מצוות ולא תרי"ג בעיות.

שתלויים בחכמה מופשטת, שבזה צריך שהאדם עצמו יהיה חכם גדול. ונחדד את הדברים: אם בעבר רצה אדם לדעת את כל התורה, הרי שמבחינה כמותית לא מדובר יחסית בכמות גדולה, ואילו כיום, עם ריבוי הספרים בלי עין הרע, מדובר בכמות עצומה שאדם כמעט ולא יכול לעמוד בה. [וכן כמות התוכן הלא תורני שאדם בדורנו נחשף אליה ביום אחד, אדם רגיל לפני מאה שנה נחשף אליה בשנה שלמה.]

[6] ונביא עוד כמה שאלות על קרן "נחדל" וקרנות הדומות לה. טענתם היא שעושים בכך מצוות, ודעת קצות החושן (סימן רמג סק"ח) שזכות רוחנית לא נחשבת זכות, וכן מוכח בכמה מהראשונים, וראה בגיליון מס' 144 מה שנכתב בזה. ואפשר שהנגזל היה מעדיף שיפקידו את זה לזכותו בשוק ההון. ועוד, שההלוואה אינה צרכי רבים, כי היא מיועדת למגזר מסוים, וכל קרן מהקרנות הידועות שייכת לחוג מסוים. ועוד, הנה זה פשוט שלא יוצאים ידי חובת השבה כשלא משיבים לנגזל, אלא לאדם אחר ומקנים לנגזל. ומה שמועיל צרכי רבים, אכן אין זו השבה מעולה, כמבואר בתוספות בבבא קמא, אלא צריך לומר שהוא כעין תקנת השבים, שהלא בלאו הכי כמות הכסף שתגיע לנגזל מתוך הכסף הגזול היא פרומיל של אחוז. ועוד, שאין דין "יהא מונח" בגזל, אלא דווקא באבידה, משום שבאבידה אין את הטעם שבאיסור בא לידיו, ולכן מאוד תמוה שאחת הקרנות העוסקות בנושא נקראת בשם "יהא מונח".
ולכאורה מי שעושה באמת צרכי רבים של בורות שיחין ומערות הם משרד התחבורה והרשויות המקומיות. ומי שסובר שגופים לקחו לו כסף שלא כדין, יש לדון האם יכול לומר שיועיל לו להשבת חובות אבודים, או שנאמר שהוא מיואש מהכסף הזה.
ויש לציין שאמנם רבים מגדולי הדיינים חתמו על הצטרפות לפתרון של "נחדל" ודומיו, אולם יש שלא הסכימו לזה, מטעמים שונים, ובהם: הגר"צ ברוורמן שליט"א שחתם לאחד הארגונים וחזר בו, מחמת שאינם עושים צרכי רבים, אלא רק לחוג מסוים, הגר"י מרמרוש שליט"א שכתב שעדיף לתת ל"יד שרה", הגר"י יוסף שליט"א שחתם לאחד הארגונים וחזר בו, וכן הגרצ"א פרידמן והגר"מ הייזלר שליט"א. רק שבאופן טבעי, אין אינטרס כלכלי לפרסם את דעות הרבנים הללו.

הבהרה

מטרת עלון זה היא לעודד את לב המעיין, ולא לפסוק הלכה, כמו"כ כמובן שאין במסגרת מצומצמת זו כדי להקיף את כל הנושא שעליו נכתב העלון, והדברים בבחינת תן לחכם ויחכם עוד, ובמקום שאמרו לקצר א"א להאריך.

לע"נ
כתון קלרה בת סלחה ע"ה

לתגובות והערות ולהצטרפות לקבלת העלון במייל
zx0527103930@gmail.com **או בקו אור עולם בשלוחה 653**

ניתן לשמוע שיעורים וקושיא יומית, ועוד תוכן מרתק
בקו אור עולם 0733-454-545 שלוחה 65

השיעורים מתקיימים במספר מקומות (בבני ברק)
שבת אחה"צ | שעה וחצי לפני השקיעה למשך חצי שעה, מנחה לאחר השיעור
ביהכנ"ס חניכי הישיבות רח' בירנבוים 12
יום רביעי | בשעה 23:15 עד 23:45 ביהכנ"ס משכן חיים רח' אורליאן 1

עלון זה נערך על ידי מכון בית הסופר

בית הסופר
הבית לספר שלך

הפקה מלאה לספרים
התחזות בעריכה תורנית מקצועית
הקלדה | המלול | הגהה | עימוד
תרגום מאידיש | הוצאה לאור
052-7624390
BA0527624390@gmail.com

עיצוב ועימוד
zh720139@gmail.com